

Datum van inontvangstneming : 31/08/2017

Zaak C-457/17

Verzoek om een prejudiciële beslissing

Datum van indiening:

31 juli 2017

Verwijzende rechter:

Bundesgerichtshof (Duitsland)

Datum van de verwijzingsbeslissing:

1 juni 2017

Verzoeker tot Revision:

[REDACTED]

Verweerster in Revision:

Studienstiftung des deutschen Volkes e.V.

BUNDESGERICHTSHOF

BESLISSING

[OMISSIS] uitgesproken op 1 juni 2017

[OMISSIS]

in het geding tussen

[REDACTED] [OMISSIS] Poing,

verzoeker en verzoeker tot Revision,

[OMISSIS]

en

Studienstiftung des deutschen Volkes e.V., [OMISSIS] Bonn,

verweerster en verweerster in Revision,

[OMISSIS][Or. 2]

heeft de I. Zivilsenat (Eerste civiele kamer) van het Bundesgerichtshof (hoogste federale rechter in burgerlijke en strafzaken, Duitsland) [OMISSIS]

beslist als volgt:

- I. De behandeling van de zaak wordt geschorst.
- II. Het Hof van Justitie van de Europese Unie (hierna: „Hof”) wordt verzocht om een prejudiciële beslissing over de volgende vragen betreffende de uitlegging van richtlijn 2000/43/EG van de Raad van 29 juni 2000 houdende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling van personen ongeacht ras of etnische afstamming (PB L 180 van 19 juli 2000, blz. 22):
 1. Valt de verlening door een geregistreerde vereniging (eingetragener Verein), van studiebeurzen ter stimulering van onderzoeks- of studieprojecten in het buitenland onder het begrip „onderwijs” in de zin van artikel 3, lid 1, onder g), van richtlijn 2000/43/EG?
 2. Indien de eerste vraag bevestigend wordt beantwoord:

Vormt bij de verlening van de in de eerste prejudiciële vraag genoemde studiebeurzen de deelnamevoorwaarde van het slagen voor het Erstes Juristisches Staatsexamen (eerste staatsexamen rechtsgeleerdheid; hierna: „eerste staatsexamen”) een indirecte discriminatie van een aanvrager in de zin van artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43/EG, wanneer de aanvrager, een burger van de Unie, weliswaar een vergelijkbaar diploma in een niet bij de Europese Unie horende staat heeft behaald, zonder dat de [Or. 3] keuze van deze plaats waar het diploma is behaald, in verband staat met de etnische afstamming van de aanvrager, maar hij op grond van zijn woonplaats in Duitsland en de vloeiende beheersing van de Duitse taal net als een Duitse onderdaan de mogelijkheid had om na een rechtenstudie in Duitsland het eerste staatsexamen af te leggen?

Maakt het hierbij verschil dat met het studiebeursprogramma, dat geen discriminerende kenmerken vertoont, wordt beoogd om afgestudeerden van een rechtenstudie in Duitsland door het stimuleren van onderzoeks- of studieprojecten in het buitenland kennis van buitenlandse rechtssystemen, buitenlandervaring en taalkennis te laten opdoen?

Motivering:

- 1 A. Verzoeker is Italiaans onderdaan en is in Duitsland geboren en woonachtig. In 2013 behaalde hij aan een universiteit in Armenië de academische titel „Bachelor of Laws”.

■

2 Verweerster is een geregistreerde vereniging. Deze verleent studiebeurzen in het kader van haar statutaire doel.

3 Kort voor zijn 35e verjaardag nam verzoeker per e-mail van 11 december 2013 contact op met verweerster, en vroeg haar om informatie over de verlening van studiebeurzen in het kader van haar „Bucerius-Jura-programma”.

[Or. 4] Dit programma beoogde juridische onderzoeks- of studieprojecten in het buitenland te stimuleren. In haar e-mail van 17 januari 2014 antwoordde verweerster dat aanvragers het eerste staatsexamen moeten hebben afgelegd.

4 Nog dezelfde dag wees verzoeker erop dat de door hem afgeronde „studie van vijf jaar” vergelijkbaar is met het Zweites Juristisches Staatsexamen (tweede staatsexamen rechtsgeleerdheid; hierna: „tweede staatsexamen”), aangezien hij in het betrokken derde land bevoegd is het ambt van rechter uit te oefenen en als advocaat werkzaam te zijn. Hij gaf aan dat de deelnamevoorwaarde in strijd zou kunnen zijn met het Allgemeine Gleichbehandlungsgesetz (Duitse algemene wet inzake gelijke behandeling) wegens discriminatie op grond van etnische of sociale afstamming.

5 Op 1 februari 2014 eindigde de inschrijvingstermijn voor het Bucerius-Jura-programma van verweerster. Verzoeker heeft zich voor deze datum niet ingeschreven. Nadien correspondeerden partijen verder schriftelijk over hun verschillende zienswijzen.

6 Verzoeker heeft aangevoerd dat hij door de afwijzende houding van verweerster werd ontmoedigd om zich in te schrijven.

7 Verzoeker heeft een vordering ingediend tegen verweerster tot opheffing en staking van de benadeling op grond van zijn leeftijd of zijn afstamming, tot betaling van 18 734,60 EUR en tot vaststelling van de verplichting tot betaling van verdere schadevergoeding voor reiskosten.

8 Het Landgericht (rechter in eerste aanleg) heeft de vordering afgewezen. Het beroep van verzoeker werd verworpen. Met het door de Senat toelaatbaar verklaarde beroep in Revision handhaaft verzoeker zijn in eerste aanleg ingestelde vorderingen.

9 B. Of het beroep in Revision slaagt, hangt af van de uitlegging van artikel 2, lid 2, onder b), en artikel 3, lid 1, onder g), van richtlijn 2000/43/EG van de Raad van **[Or. 5]** 29 juni 2000 houdende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling van personen ongeacht ras of etnische afstamming (PB L 180 van 19 juli 2000, blz. 22). Voordat over de hogere voorziening wordt beslist, dient de behandeling van de zaak derhalve te worden geschorst en dient het Hof krachtens artikel 267, eerste alinea, onder b), en derde alinea, VWEU te worden verzocht om een prejudiciële beslissing.

- 10 I. De rechter in hoger beroep heeft de ingestelde vorderingen ongegrond verklaard en in dit verband overwogen als volgt:
- 11 Er is niet voldaan aan de voorwaarden van § 21, leden 1 en 2, van het Allgemeine Gleichbehandlungsgesetz (hierna: „AGG”) welke als rechtsgrondslag voor de vordering in aanmerking komen. De toestemming tot deelname aan het Bucerius-Jura-programma is geen civielrechtelijke verbintenis in de zin van § 19, lid 1, punt 1, AGG, aangezien de persoonlijkheid van de aanvrager een doorslaggevende rol speelt bij het besluit over de deelname. Het vereiste van het eerste staatsexamen benadeelt verzoeker, die de Duitse taal vloeiend spreekt, niet op grond van zijn etnische afstamming. Ongeacht zijn etnische afstamming is het voor hem mogelijk om in Duitsland het genoemde examen te doen. Het behalen van het diploma in Armenië staat los van de etnische afstamming van verzoeker.
- 12 II. De rechten waarop verzoeker zich met zijn vordering beroept, falen niet reeds wegens het verstrijken van de in § 21, lid 5, eerste zin, AGG bedoelde termijn voor het instellen van de vordering (zie hierna onder II 1). De beslechting van het geschil hangt veeleer af van de vraag of de verlening, door een geregistreerde vereniging, van studiebeurzen waarmee wordt beoogd onderzoeks- of studieprojecten in het buitenland te stimuleren, onder het begrip onderwijs in de zin van artikel 3, lid 1, onder g), van richtlijn 2000/43/EG valt (zie hierna onder II 2). Van een directe discriminatie is geen sprake (zie hierna onder II 3 b). De beslechting van het geschil is – voor zover richtlijn 2000/43/EG krachtens artikel 3, lid 1 [Or. 6], onder g), van toepassing is – verder afhankelijk van de vraag of de deelnamevoorwaarde van het eerste staatsexamen bij de verlening van deze studiebeurzen een aanvrager in strijd met artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43/EG indirect discrimineert, wanneer de aanvrager, een burger van de Unie, weliswaar een vergelijkbaar diploma buiten de Europese Unie heeft behaald, zonder dat de keuze voor deze afstudeerplaats in verband staat met de etnische afstamming van de aanvrager, maar hij wel op grond van zijn woonplaats in Duitsland en zijn vloeiende beheersing van de Duitse taal net als een Duitse onderdaan de mogelijkheid had om na een rechtenstudie in Duitsland het eerste staatsexamen af te leggen (zie hierna onder II 3 c aa en bb). Verder rijst de vraag of het onderwijskundig doel van het studiebeursprogramma, dat geen discriminerende kenmerken vertoont, een objectieve rechtvaardiging in de zin van artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43/EG vormt (zie hierna onder II 3 c cc).
- 13 1. De vordering faalt niet omdat geen inschrijving heeft plaatsgevonden of omdat de in § 21, lid 5, eerste zin, AGG voorziene termijn voor het instellen van de vordering is verstreken. [nader uiteengezet] [OMISSIS]
- 14 2. Het beroep in Revision kan alleen slagen, als de verlening van studiebeurzen door verweerster valt onder het begrip onderwijs in de zin van § 2, lid 1, punt 7, AGG, waarbij artikel 3, lid 1, onder g), van richtlijn 2000/43/EG in nationaal recht is omgezet [Or. 7] [OMISSIS]. Met de eerste prejudiciële vraag wordt verzocht om beantwoording van deze vraag.

■

15 a) Artikel 3, lid 1, onder g), van richtlijn 2000/43/EG bepaalt dat de richtlijn zowel in de overheidssector als in de particuliere sector, met inbegrip van overheidsinstanties, op alle personen van toepassing is met betrekking tot onderwijs.

16 De vraag of de verlening van studiebeurzen onder artikel 3, lid 1, onder g), van richtlijn 2000/43/EG valt, is niet zonder twijfel te beantwoorden, aangezien deze bepaling in een eerdere versie (voorstel van de Europese Commissie voor een richtlijn van de Raad houdende tenuitvoerlegging van het beginsel van gelijke behandeling van personen ongeacht ras of etnische afstamming, PB C 116 E van 26 april 2000, blz. 56, 58) als volgt was geformuleerd:

het onderwijs, met inbegrip van subsidies en studiebeurzen, daarbij ten volle rekening gehouden met de verantwoordelijkheid van de lidstaten voor de inhoud van het onderwijs en de organisatie van de onderwijsstelsels en hun culturele en taalkundige verscheidenheid.

17 De uitdrukkelijke vermelding van de studiebeurzen is – evenals die van de subsidies en het noemen van de verantwoordelijkheid van de lidstaten – niet meer opgenomen in de definitieve versie van artikel 3, lid 1, onder g), van richtlijn 2000/43/EG; daarin is thans alleen nog sprake van het „onderwijs”.

18 b) Verweerster voert in het kader van het beroep in Revision aan dat de schrapping van het woord studiebeurzen uit de tekst van de bepaling ervoor pleit dat de verlening van studiebeurzen niet binnen de werkingssfeer van richtlijn 2000/43/EG valt. Daarentegen wordt in de literatuur het standpunt verdedigd dat het begrip onderwijs in de zin van § 2, lid 1, punt 7, AGG en van artikel 3, lid 1, onder g), van richtlijn 2000/43/EG ruim moet worden opgevat en ook betrekking heeft op prestaties die niet enkel bestaan in het onderwijsaanbod zelf, maar – zoals studiebeurzen of subsidies – het mogelijk moeten maken dat gebruik wordt gemaakt van het onderwijsaanbod [**Or. 8**] [OMISSIS].

19 3. Of het beroep in Revision slaagt, hangt – indien de eerste prejudiciële vraag bevestigend wordt beantwoord – verder ervan af of de deelnamevereiste van het eerste staatsexamen bij de verlening van deze studiebeurzen een aanvrager in strijd met artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43/EG dat in nationaal recht werd omgezet bij § 3, lid 2, AGG, indirect discrimineert wanneer de aanvrager, een burger van de Unie, weliswaar een vergelijkbaar diploma buiten de Europese Unie heeft behaald, zonder dat de keuze voor deze afstudeerplaats in verband staat met de etnische afstamming van de aanvrager, maar hij wel op grond van zijn woonplaats in Duitsland en vloeiende beheersing van de Duitse taal net als een Duitse onderdaan de mogelijkheid had om na een rechtenstudie in Duitsland het eerste staatsexamen af te leggen. Verder rijst de vraag of het doel van het studiebeursprogramma, dat geen discriminerende kenmerken vertoont, om afgestudeerden van een rechtenstudie in Duitsland door het stimuleren van een onderzoeks- of studieproject in het buitenland kennis van buitenlandse rechtsstelsels, buitenlandervaringen en taalkennis te laten opdoen, een objectieve

rechtvaardiging in de zin van artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43/EG vormt. Met de tweede prejudiciële vraag wordt verzocht om beantwoording van deze vraag.

- 20 a) Overeenkomstig § 19, lid 2, AGG, waarbij artikel 2 en artikel 3 van richtlijn 2000/43/EG in nationaal recht zijn omgezet [OMISSIS], is een discriminatie op grond van ras of etnische afstamming bij de motivering van overige civielrechtelijke verbintenissen in de zin van § 2, lid 1, punten 5 tot en met 8, AGG niet geoorloofd. Door de vermelding [**Or. 9**] van „overige civielrechtelijke verbintenissen” strekt de bepaling zich uit tot de bescherming tegen discriminatie niet alleen bij de in § 19, lid 1, punten 1 en 2, AGG genoemde wholesale- en verzekeringsovereenkomsten, maar bij alle verbintenissen, voor zover deze de in § 2, lid 1, punten 5 tot en met 8, AGG geregelde gebieden – waaronder het onderwijs (§ 2, lid 1, punt 7, AGG) – betreffen [OMISSIS]. Aangezien de tweede prejudiciële vraag alleen wordt gesteld voor het geval dat de eerste prejudiciële vraag bevestigend wordt beantwoord, moet ervan worden uitgegaan dat richtlijn 2000/43/EG en de AGG die deze richtlijn in Duits recht omzet, van toepassing zijn.
- 21 b) Een directe discriminatie in de zin van § 3, lid 1, AGG en van artikel 2, lid 2, onder a), van richtlijn 2000/43/EG is in het onderhavige geding niet aan de orde.
- 22 aa) Overeenkomstig § 3, lid 1, AGG, waarbij betreffende de benadeling op grond van ras en etnische afstamming artikel 2, lid 2, onder a), van richtlijn 2000/43/EG in nationaal recht is omgezet [OMISSIS], is er sprake van een directe benadeling indien een persoon op grond van een in § 1 AGG genoemde reden ongunstiger wordt behandeld dan een andere persoon in een vergelijkbare situatie wordt, is of zou worden behandeld. De nadelige maatregel moet rechtstreeks verband houden met het overeenkomstig § 1 AGG verboden kenmerk, waarbij niet van belang is of dit verband openlijk dan wel verborgen is [OMISSIS]. Er is sprake van een verborgen verband, als wordt aangeknoopt bij een niet in § 1 AGG opgenomen kenmerk dat onlosmakelijk verband houdt met een in deze bepaling genoemde reden ([OMISSIS] [**Or. 10**] zie verder met betrekking tot richtlijn 76/207/EEG arrest van 8 november 1990, C-177/88, Jurispr. blz. I-3941, punt 10, en met betrekking tot richtlijn 2000/78/EG arrest van 18 maart 2014, Z., C-363/12, EU:C:2014:159, punt 51 [OMISSIS]).
- 23 bb) De in artikel 2 van richtlijn 2000/43/EG en in §§ 1 en 19, lid 2, AGG genoemde kenmerken van benadeling op grond van ras en wegens etnische afstamming dienen ruim te worden uitgelegd. Bij de met het oog op artikel 2 van richtlijn 2000/43/EG verplichte Unierechtelijke uitlegging van deze begrippen kan het in overweging 3 van deze richtlijn genoemde Internationaal Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie van 7 maart 1966 [OMISSIS] worden aangevoerd [OMISSIS], op grond waarvan tot de criteria behoren ras, huidskleur, afkomst of nationale of etnische afstamming, ook al houdt het gebruik van het woord ras volgens overweging 6 van richtlijn 2000/43/EG niet in dat theorieën worden onderschreven die het bestaan van verschillende menselijke

■■■■■

rassen trachten aan te tonen. Volgens de rechtspraak van het Bundesarbeitsgericht (hoogste federale rechter in arbeidszaken) kan als een etnische groep worden beschouwd een deel van de bevolking dat door de gemeenschappelijke afstamming, een lange gezamenlijke geschiedenis, cultuur of saamhorigheidsgevoel is verbonden [OMISSIS]. De nationaliteit als zodanig wordt niet gerekend tot de etnische afstamming. Volgens artikel 3, lid 2, van richtlijn 2000/43/EG is deze richtlijn niet van toepassing op verschillen in behandeling [Or. 11] gebaseerd op nationaliteit. Een ogenschijnlijk alleen op de nationaliteit gebaseerde ongelijke behandeling kan echter een benadeling op grond van etnische afstamming inhouden, als voor deze achterstelling in concreto doorslaggevend is tot welke volks- en cultuurgemeenschap iemand behoort [OMISSIS]. Op grond daarvan omvat het begrip etnische afstamming zowel gevallen waarin de benadeling een bepaalde afstamming betreft, als gevallen waarin de benadeling uitsluitend erop is gebaseerd dat de betrokkene niet van binnenlandse afkomst is (zie de publieke verklaring van een onderneming geen allochtonen in dienst te willen nemen, arrest van 10 juli 2008, ■■■■■ C-54/07, Jurispr. blz. I-5187 [OMISSIS]).

- 24 cc) Het kennisgevingscriterium waar verzoeker tegen opkomt – te weten het slagen voor het eerste staatsexamen – verwijst openlijk noch verborgen rechtstreeks naar de in artikel 1 en artikel 2 van richtlijn 2000/43/EG alsmede in § 1 AGG verboden kenmerken van ras of etnische afstamming. De rechter in hoger beroep heeft terecht en zonder dat dit in Revision wordt betwist, vastgesteld dat afgestudeerden van een rechtenstudie in Duitsland ongeacht hun etnische afstamming kunnen deelnemen aan het eerste staatsexamen. Het betreft evenmin een verborgen directe benadeling, aangezien er op grond van het feit dat alle afgestudeerden van een rechtenstudie in Duitsland aan het eerste staatsexamen mogen deelnemen, geen dwingend verband bestaat tussen het slagen voor het examen en de etnische afstamming. Een dergelijk verband [Or. 12] volgt verder ook niet uit het feit dat de voorwaarde voor de toelating tot het examen het doorlopen van een binnenlandse rechtenstudie is [OMISSIS], aangezien dit bij het voldoen aan de hiervoor noodzakelijke vereisten mogelijk is voor alle personen ongeacht hun etnische afstamming.
- 25 Bij de kennisgeving van de studiebeurs wordt ook voor het overige niet verlangd dat een aanvrager van Duitse afstamming is. Derhalve kunnen aanvragers die niet de Duitse nationaliteit hebben hiervoor kandideren mits zij hun diploma dat toegang verleent tot hoger onderwijs in Duitsland of aan een Duitse school in het buitenland hebben behaald, overeenkomstig de in § 8 BAföG (Duitse wet studiefinanciering) genoemde voorwaarden gelijkgesteld zijn met Duitse onderdanen of de nationaliteit van een lidstaat van de Unie of Zwitserland hebben en hun laatste diploma van hoger onderwijs (bachelor, master, diploma, staatsexamen) in Duitsland hebben behaald.
- 26 c) Volgens de Senat is evenmin sprake van een indirecte discriminatie in de zin van artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43/EG en van § 3, lid 2, AGG, aangezien verzoeker niet behoort tot de benadeelde vergelijkingsgroep en

bovendien de bestreden toelatingsvoorwaarde objectief gerechtvaardigd wordt door een legitiem doel. Dit is vanuit Unierechtelijk perspectief evenwel niet geheel zonder twijfel.

- 27 aa) Overeenkomstig § 3, lid 2, AGG, waarbij betreffende discriminatie op grond van ras en etnische afstamming artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43/EG [OMISSIS] in nationaal recht is omgezet, is er sprake van een indirecte benadeling, als ogenschijnlijk neutrale bepalingen, maatstaven of handelwijzen personen op grond van een in § 1 AGG genoemde reden kunnen benadelen ten opzichte van andere personen, tenzij de betrokken bepalingen, maatstaven of handelwijzen objectief worden gerechtvaardigd door **[Or. 13]** een legitiem doel en de middelen voor het bereiken van dat doel passend en noodzakelijk zijn.
- 28 Volgens de rechtspraak van het Hof is er bijvoorbeeld sprake van indirecte discriminatie op grond van geslacht, wanneer de toepassing van een nationale maatregel, al is deze op neutrale wijze geformuleerd, in feite een aanzienlijk groter aantal werknemers van het ene geslacht dan van het andere geslacht benadeelt (zie arrest van 2 oktober 1997, **[REDACTED]** C-1/95, Jurispr. blz. I-5253, punt 30; arrest van 20 oktober 2011, **[REDACTED]** C-123/10, Jurispr. blz. I-10003, punt 56; arrest van 20 juni 2013, **[REDACTED]** C-7/12, EU:C:2013:410, en arrest van 18 maart 2014, Z., C-363/12, EU:C:2014:159, punt 51). Volgens de rechtspraak van het Bundesarbeitsgericht met betrekking tot § 3 AGG kan een indirecte benadeling voortvloeien uit de omstandigheid dat bepalingen hoofdzakelijk of in overwegende mate personen betreffen die voldoen aan een van de in § 1 AGG genoemde kenmerken. Een indirecte benadeling kan verder erin bestaan dat de bepalingen aanknopen bij voorwaarden waar personen die niet onder § 1 AGG vallen, makkelijker aan voldoen. Hetzelfde geldt als de voorwaarden van een norm in het bijzonder nadelige gevolgen hebben voor personen die voldoen aan een in § 1 AGG genoemd kenmerk [OMISSIS].
- 29 Voor het onderzoek of er sprake is van indirecte benadeling, is het noodzakelijk dat vergelijkingsgroepen worden gevormd die zijn samengesteld overeenkomstig de personele werkingssfeer van de differentiatieregel. Alle personen die onder de regeling vallen, moeten worden vergeleken met alle personen die door de regeling worden benadeeld. Hierbij moet worden onderzocht of diegenen die voldoen aan een kenmerk zoals bedoeld in artikel 1 van **[Or. 14]** richtlijn 2000/43/EG en in § 1 AGG, op bovenbedoelde wijze in het bijzonder worden benadeeld [OMISSIS].
- 30 bb) Volgens de Senat is er geen sprake van een indirecte discriminatie in de zin van artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43/EG en van § 3, lid 2, AGG, aangezien verzoeker niet behoort tot de benadeelde vergelijkingsgroep.
- 31 (1) In het onderhavige geval voert verzoeker aan dat het selectie criterium bestaande in het slagen voor het eerste staatsexamen, bij de toekenning van studiebeurzen nadelig is voor personen van buitenlandse etnische afstamming die beschikken over een in het buitenland behaald gelijkwaardig diploma, , aangezien deze gewoonlijk niet in Duitsland zouden kunnen studeren. Verzoeker betoogt dat

■■■■■

hij als Italiaans onderdaan die aan een universiteit in Armenië de academische titel „Bachelor of Laws” heeft behaald, tot de benadeelde groep behoort. De rechter in hoger beroep heeft zich ten aanzien van verzoeker niet uitgelaten over de gelijkwaardigheid tussen het door verzoeker in Armenië behaalde diploma en het eerste staatsexamen, waardoor in Revision in het voordeel van verzoeker dient te worden uitgegaan van de gelijkwaardigheid van de diploma's.

[Or. 15]

- 32 Verzoeker tot Revision heeft gelijk met zijn opvatting dat de bestreden kennisgevingsvereiste die een toekenning van de studiebeurs afhankelijk stelt van het slagen voor een Duits examen dat uitsluitend na het doorlopen van een universitaire rechtenstudie in Duitsland kan worden gedaan, zorgt voor een uitsluiting van de belangstellenden voor wie op grond van hun buitenlandse afstamming een dergelijke studie in Duitsland niet op dezelfde wijze en niet even eenvoudig mogelijk was, maar die in het buitenland na een universitaire studie een gelijkwaardige rechtenstudie hebben afgerond.
- 33 Verzoeker wordt in casu echter niet benadeeld op grond van zijn etnische afstamming. Volgens de in Revision niet bestreden vaststellingen van de rechter in hoger beroep woont verzoeker in Duitsland en beheerst hij de Duitse taal vloeiend, waardoor het voor hem ongeacht zijn etnische afstamming mogelijk was in Duitsland te slagen voor het eerste staatsexamen. De rechter in hoger beroep heeft verder vastgesteld, wat in Revision niet wordt bestreden, dat de keuze van Armenië als het land waar de aanvrager zijn studie heeft doorlopen, in geen verband stond met de etnische afstamming van verzoeker. Onder deze omstandigheden kan volgens de Senat ook geen indirecte benadeling van verzoeker door de toelatingsvoorwaarde van het eerste staatsexamen worden geconstateerd. Verzoeker behoort niet tot een op grond van haar buitenlandse afstamming benadeelde vergelijkingsgroep, aangezien hij op dezelfde wijze als een Duits onderdaan had kunnen voldoen aan de toelatingsvoorwaarde van het eerste staatsexamen.
- 34 (2) Deze conclusie is vanuit Unierechtelijk perspectief echter niet zonder enige twijfel.
- 35 Het Hof heeft beslist dat het begrip discriminatie op grond van etnische afstamming in artikel 1 en artikel 2, lid 1, van richtlijn 2000/43/EG zonder onderscheid dient te worden toegepast in omstandigheden waarin alle elektriciteitsmeters in een stadswijk met hoofdzakelijk bewoners van Roma-afkomst op een hoogte van zes tot zeven meter op de palen van het bovengrondse elektriciteitsnet worden geplaatst terwijl dergelijke meters in de andere wijken worden aangebracht op een hoogte van minder dan twee meter, ongeacht of die collectieve maatregel personen van een bepaalde etnische afkomst treft dan wel personen zonder die afkomst die evenals eerstbedoelde personen ten gevolge van die maatregel ongunstiger behandeld of bijzonder benadeeld worden (arrest van 16 juli 2015, CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD/ Komisia za zashtita ot

diskriminatsia [Or. 16], - C-83/14, EuGRZ 2015, 482, punt 60). Derhalve kon een bewoonster van de betrokken stadswijk een beroep doen op de bescherming tegen discriminatie, hoewel zij niet van dezelfde afkomst was als de meerderheid van de bewoners van de stadswijk. Ter motivering heeft het Hof erop gewezen dat het beschermingsdoel van richtlijn 2000/43/EG niet restrictief mag worden omschreven en dat de bescherming tegen discriminatie volgens overweging 16 ten goede van alle personen moet komen en niet alleen van de personen die behoren tot de betrokken etnische groep (arrest van 16 juli 2015, CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD/Komisija za zashtita ot diskriminatsia, EuGRZ 2015, 482, punt 56 e.v.).

- 36 Volgens de Senat heeft dit arrest geen gunstige uitwerking voor verzoeker. Dit arrest bevat inzonderheid geen vrijstelling van het vereiste dat een persoon die zich beroept op een indirecte benadeling, moet behoren tot de benadeelde vergelijkingsgroep – in dat geval: alle bewoners van de door de discriminerende maatregel getroffen stadswijk ongeacht hun etnische afstamming; in casu: afgestudeerden voor wie op grond van hun buitenlandse afstamming het behalen van een Duits diploma niet op dezelfde wijze en even eenvoudig mogelijk was. Verzoeker behoort volgens de vaststellingen van de rechter niet tot de in het onderhavige geval benadeelde vergelijkingsgroep, aangezien hij gelet op de omstandigheden van dit geval op dezelfde wijze als een Duitse onderdaan aan het eerste staatsexamen had kunnen deelnemen.
- 37 cc) Volgens de Senat is er ook geen sprake van een indirecte discriminatie in de zin van artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43/EG en van § 3, lid 2, AGG, omdat de bestreden toelatingsvoorwaarde objectief wordt gerechtvaardigd door een legitiem doel en voor het bereiken van dat doel passend en noodzakelijk is.

[Or. 17]

- 38 (1) Conform artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43/EG en § 3, lid 2, AGG is er geen sprake van een indirecte benadeling, als de betrokken bepaling, maatstaf of handelwijze objectief wordt gerechtvaardigd door een legitiem doel en de middelen voor het bereiken van dat doel passend en noodzakelijk zijn.
- 39 Het Hof heeft met het oog op het beginsel van gelijke beloning voor mannelijke en vrouwelijke werknemers voor gelijke arbeid, zoals neergelegd in artikel 119 EEG-Verdrag en in richtlijn 75/117/EEG van de Raad van 10 februari 1975 betreffende het nader tot elkaar brengen van de wetgevingen der lidstaten inzake de toepassing van het beginsel van gelijke beloning voor mannelijke en vrouwelijke werknemers (PB 1975, L 45, blz. 19), beslist dat de omstandigheid dat de wettelijke bepaling een veel groter aantal vrouwelijke dan mannelijke werknemers treft, niet kan worden aangemerkt als indirecte discriminatie indien de gekozen middelen beantwoorden aan een legitieme doelstelling van het sociale beleid van de betrokken lidstaat en geschikt en noodzakelijk zijn om dat doel te bereiken (arrest van 6 februari 1996, [REDACTED], C-457/93, Jurispr. blz. 1996, I-245, punt 36, zie ook arrest van 24 februari 1994, [REDACTED] C-343/92, EU:C:1994:71,

■■■■■

punt 33 e.v.). Het Hof heeft in dit verband verder vastgesteld dat het verschil in beloning voor voltijd- en deeltijdarbeid objectief kan worden gerechtvaardigd wanneer de ondernemer om objectief gerechtvaardigde economische redenen voltijdarbeid poogt aan te moedigen, ongeacht het geslacht van de werknemer (arrest van 31 maart 1981, ■■■■■, 96/80, Jurispr. blz. 911, punt 11 e.v..

[Or. 18]

- 40 (2) In casu is een objectieve rechtvaardiging, die geen discriminerend kenmerk vertoont, te vinden in de onderwijskundige doelstelling die verweerster met het Bucerius-Jura-programma nastreeft.
- 41 Conform § 2 van haar statuten stimuleert verweerster het volgen van hoger onderwijs door jonge mensen die beschikken over een groot wetenschappelijk of artistiek talent alsmede over een persoonlijkheid waarvan bijzondere prestaties in dienst van de algemeenheid mogen worden verwacht. Volgens de inhoud van de kennisgeving beoogt het Bucerius-Jura-programma bijzonder gekwalificeerde afgestudeerden van een rechtenstudie in Duitsland door het stimuleren van een onderzoeks- of studieproject in het buitenland kennis van buitenlandse rechtsstelsels, buitenlandervaring en taalkennis te laten opdoen. Deze doelstelling vertoont geen discriminerend kenmerk – in het bijzonder niet op grond van een Duitse afstamming –, aangezien volgens de kennisgevingsvoorwaarden ook kandidaten zonder Duitse nationaliteit kunnen kandideren, mits zij hun diploma dat toegang verleent tot hoger onderwijs in Duitsland of aan een Duitse school in het buitenland hebben behaald, overeenkomstig de in § 8 BAföG genoemde voorwaarden gelijkgesteld zijn met Duitse onderdanen of de nationaliteit van een lidstaat van de Unie of Zwitserland hebben en hun laatste diploma van hoger onderwijs (bachelor, master, diploma, staatsexamen) in Duitsland hebben behaald (zie punten 24 en 25).
- 42 Hierbij gaat het volgens de Senat om een in het kader van artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43/EG en van § 3, lid 2, AGG wezenlijke motivering die een indirecte discriminatie uitsluit. Met de studiebeurs wordt beoogd om bijzonder gekwalificeerde afgestudeerden van een studie in Duitsland, ongeacht hun afstamming, te stimuleren hun opleiding in het Duitse recht aan te vullen met een in het buitenland volbracht onderzoeks- of studieproject. Het stimuleren van de **[Or. 19]** internationale oriëntatie van afgestudeerden die een op het Duitse rechtsstelsel gerichte studie hebben doorlopen, is maatschappelijk gewenst en draagt bij aan de internationale verstandhouding. Met het oog op de beperkte financiële middelen en de daaruit voortvloeiende noodzakelijkheid om stimuleringsmaatregelen met toepassing van zakelijke criteria gericht in te zetten alsmede met inachtneming van de doelstellingen van richtlijn 2000/43/EG, is er niets op aan te merken dat een in Duitsland gevestigde geregistreerde vereniging zich beperkt tot het stimuleren van afgestudeerden van een studie in Duitsland, voor zover dit – zoals in casu – niet op discriminerende kenmerken is gebaseerd. In het kader van de uitlegging van artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43/EG dient in aanmerking te worden genomen dat de maatschappelijk

gewenste bereidheid van particuliere sponsors om studiebeurzen ter beschikking te stellen of andere charitatieve steunmaatregelen in het algemeen belang op het gebied van het onderwijs aan te bieden, zou kunnen worden aangetast wanneer een selectie van de aanvragers die geen discriminerende kenmerken vertoont maar anderszins op objectieve wijze **[Or. 20]** gericht is op een bepaalde doelgroep, als objectief niet gerechtvaardigd zou worden aangemerkt. Het door verweerster geëiste toelatingscriterium van het in Duitsland behaalde eerste staatsexamen, blijkt volgens de Senat derhalve passend en noodzakelijk om het nagestreefde doel te bereiken.

[OMISSIS]